

УДК 821.161.3.82-4+821.112.2.82-1

Роля нямецкіх тэарэтыка-эстэтычных канцэпцый канца XVIII – пачатку XIX стагоддзяў у станаўленні рамантычнай плыні літаратуры Беларусі

А.Л. БАТУРЫНА

Даследуецца ўплыў тэарэтыка-эстэтычных канцэпцый нямецкага перадрамантызму і рамантызму на станаўленне рамантычнага прынцыпу адлюстравання рэчаіснасці ў літаратуры Беларусі пачатку XIX ст. На прыкладзе тэарэтычных твораў А. Міцкевіча і Й.Г. Гердэра вылучана агульнае і адметнае ў падыходах да праблемы нацыянальнага ў літаратуры.

Ключавыя словы: рамантызм, канцэпт нацыі, нацыянальная літаратура, гістарызм, рамантычная паэзія.

The influence of theoretical and aesthetic concepts of German pre-romanticism and romanticism on the establishment of the romantic principles for reality representation in the literature of Belarus in the early nineteenth century is investigated. The theoretical works by J.G. Herder and A. Mickiewicz are analyzed and universal and specific ideas in their approach to the problem of national features in literature are revealed.

Keywords: romanticism, concept of a nation, national literature, historicism, romantic poetry.

Нямецкі рамантызм у сваім развіцці прайшоў некалькі этапаў, кожны з якіх з’яўляўся адначасова працягам і адмаўленнем, пераадоленнем папярэдняга. Ранні, «йенскі» рамантызм – гэта культура сцвярджэння жыцця як творчасці, культура аптымізму, імкнення да яднання індывідуума з усім існым. Чалавек у раннім рамантызме раўнаважлікі сусвету, ён – творца жыцця. Адпраўнай кропкай раннерамантычнага энтузіязму безумоўна была Французская рэвалюцыя, якая зруйнавала шматвекавыя бастыёны грамадскіх, рэлігійных і, як следства, мастацкіх абмежаванняў. Напалеон пэўны час з’яўляўся персаніфікацыяй новага тыпу рамантычнага індывідуума, для якога не існавала немагчымага. Нават акупацыю нямецкіх зямель французскім войскам значная частка немцаў успрыняла як вызваленне ад феадальных кайданоў. Але хутка рэальнасць радыкальна змяніла сістэму рамантычнага светаўспрымання. Напалеон замест свабоды прынёс бясконцыя войны, якія немцы павінны былі аплочваць не толькі грашыма, але і жыццём сваіх салдат, а пасля паражэння Прусіі і Аўстрыі ўзнікла пагроза існаванню нямецкай дзяржаўнасці. Індывідуум, які дагэтуль лічыў сябе творцам жыцця, апынуўся ў абставінах, перад якімі ён быў безабаронны; ён адчуў сваё бяссілле перад быццём.

Крызіс раннерамантычнага светаўспрымання нарадзіў дзве новыя тэндэнцыі: з аднаго боку, радыкальнае адмаўленне раннерамантычнага аптымізму і нарастанне культу містычнага і падсвядомага, а з другога – пераадоўванне індывідуалізму пры захаванні аптымістычнага светаўспрымання і пошук апоры ў традыцыі. Яны рэалізаваліся ў двух новых мастацка-філасофскіх напрамках – так званым «познім рамантызме», які дасягне свайго росквіту ў 1810–1820 гг. і найбольш ярка выявіцца ў творчасці Э.Т.А. Гофмана, і «гейдэльбергскім рамантызме» (заснавальнікі – А. фон Арнім, К. Брэнтана). Гейдэльбергскі рамантызм фармальна звязаны з так званай гейдэльбергскай суполкай інтэлектуалаў 1805–1808 гг., да якой акрамя Брэнтана і Арніма былі блізкія браты Грым, юрыст К.Ф. Савіні, малады Й. Айхендорф. Але ідэалогія Гейдэльберга не знікла пасля распаду суполкі. З 1809 г. значная частка «гейдэльбергцаў» жыве ў прускай сталіцы Берліне, дзе на фоне росту антынапалеонаўскага настрою іх ідэі набываюць надзвычайную папулярнасць. Адбітак апошніх характарызуе творчасць позняга Кляйста і так званай «швабскай школы».

Расчараваныя немагчымасцю асобнага індывіда тварыць жыццё, выконваць ролю суб’екта гісторыі, гейдэльбергскія інтэлектуалы робяць суб’ектам гісторыі нацыю. Менавіта апазіцыя «індывідуум» – «нацыя» адлюстроўвае асноўную сутнасць супрацьлегласці ранняга і гейдэльбергскага тыпаў рамантызму. Ранні нямецкі рамантызм не клапаціўся этнічна-нацыянальным, для яго мінулае мела хутчэй абстрактна-касмапалітычны, а не канкрэтна-гістарычны характар. Касмапалітызмам пазначаны артыкулы Ф. Шлегеля парыжскага перыяду і ягоны трактат «Аб мове і мудрасці індусаў» (1808), тэорыі перакладу

Шляермахера. «Рамантыкі высветлілі глыбокія духоўныя і маральныя адрозненні паміж культурамі і нават паміж індывідуумаў, але цанілі ўсіх людзей, нягледзячы на гэта, ці нават па прычыне гэтых адрозненняў» [1, с. 18]. Касмапалітызм нямецкай філасофскай думкі і літаратуры адзначаў і А. Міцкевіч: «Дух, які жывіць немцаў, касмапалітычны, ён аднолькавы не толькі ў адной якой краіне ці ў народзе, але і ва ўсім чалавецтве» [2, с. 117].

Канцэпты нацыі былі ў пэўнай ступені народжаны рэвалюцыяй і паслярэвалюцыйнымі падзеямі. Адзін з заснавальнікаў Якабінскага клуба Э. Сіейес сфармуляваў нацыю як яднанне людзей, якія жывуць згодна агульнаму закону [3, с. 165]. У далейшым з гэтай ідэі развіўся так званы французскі канцэпт нацыі, які вылучаў вольную супольнасць індывідуумаў, аб'яднаных хутчэй агульнымі каштоўнасцямі, чым крывёю альбо мовай.

Так званы нямецкі канцэпт нацыі як супольнасці на аснове агульнага этнічнага паходжання, агульнай мовы і культуры народжаны рамантычнай культурай, якая апынулася ў новай гістарычнай і палітычнай сітуацыі. Ён – вынік катастрофы Напалеонаўскай акупацыі, разбурэння рэштак Свяшчэннай рымскай Імперыі германскай нацыі, што пагражала самому існаванню нямецкай дзяржаўнасці; усё гэта перанесла акцэнт з індывідуальнага на супольнае. «Раннерамантычны богачалавек дэзавуіраваў сябе як дэміург, дэзавуіраваў праз сваю няздольнасць супрацьстаяць сусветным падзеям і тым больш пабудаваць гарманічную рэальнасць, менавіта таму Гейдэльберг ускладае творчыя функцыі на народ, на нацыю» [4, с. 70]. Згодна са светабачаннем гейдэльбергскіх рамантыкаў, нацыя з'яўляецца носьбітам вечнага бессмяротнага духу, а кожнае пакаленне актуалізуе нацыянальны духоўны патэнцыял.

Вялікую ролю ў выпрацоўцы нямецкага канцэпту нацыі адыгралі ідэі Гердэра аб роўнай вартасці культурнай спадчыны розных народаў. «*Nur ein und dieselbe Gattung ist das Menschengeschlecht auf*» 'Увесь род чалавечы належыць да адзінай пароды' [5, с. 77] (тут і далей даслоўны пераклад наш. – А.Б.), – адзначаў ён. Розны знешні выгляд, нацыянальны характар і традыцыі народаў ёсць вынік уздзеяння кліматычных і іншых прыродных фактараў: «*Und so wird die Menschengeschichte zuletzt ein Schauplatz von Verwandlungen, den nur Der übersieht, der selbst alle diese Gebilde durchhaucht und sich in ihnen allen freuet und fühlet. Er führet auf und zerstöret, verfeint Gestalten und ändert sie ab, nachdem er die Welt um sie her verwandelt*» 'Так гісторыя чалавецтва робіцца сцэнай для пераўтварэнняў, якія цалкам можа ўбачыць толькі Той, чым дыханнем прасягнуты ўсе гэтыя тварэнні і хто радуецца і чуюе сябе ў іх. Ён будзе і разбурае, удаस्कанальвае формы і мяняе іх, змяняючы сусвет вакол іх' [5, с. 76]. Культурны народы раўнаваартасныя і розныя, яны непарыўна звязаныя са знешнімі ўмовамі жыцця народаў і дэтэрмінаваныя традыцыяй: «*Jeder Nation ist ihre Vorstellungsart um so tiefer eingepägt, weil sie ihr eigen, mit ihrem Himmel und ihrer Erde verwandt, aus ihrer Lebensart entsprossen, von Vätern und Urvätern auf sie vererbt ist*» 'Асаблівасці ўяўленняў кожнай нацыі глыбока захаваныя ў ёй, паколькі яны ўласцівыя ёй, яны пародненыя з яе зямлёй і яе небам, яны ўзніклі з яе ладу жыцця і ўспадкаваныя ёю ад бацькоў і дзядоў' [5, с. 148].

Гердэр вылучыў ідэю аб тым, што культура і гісторыя розных народаў не развіваюцца аднолькава, іх асаблівасці абумоўлены шэрагам аб'ектыўна існуючых знешніх фактараў; гісторыя чалавецтва складаецца з мноства нацыянальных гісторый. У культуры не існуе застылага, універсальнага для ўсіх антычнага ідэалу, а «той ці іншы нацыянальны культурны сусвет і ёсць пэўны якасны стан нацыі; змена культурных сусветаў ёсць, натуральна, змена якасных станаў» [4, с. 71]. Галоўнай высновай з тэорыі Гердэра быў прынцып гістарызму – неабходнасці разгляду і ацэнкі падзей і з'яў культуры ў іх гістарычных умовах. Творы Гердэра былі добра вядомыя ў славянскіх землях і адыгралі значную ролю ў абуджэнні цікавасці да старажытнай культурнай спадчыны славянскіх народаў, тым больш і сам Гердэр з вялікай шчырасцю і павагай ставіўся да славян [6].

Гейдэльбергскія рамантыкі ўслед за Гердэрам адверглі лінейны прынцып развіцця грамадства часоў Асветніцтва, заявілі аб магчымасці звароту ў мінулае для паляпшэння сучаснага становішча. Яны звярнуліся да гісторыі і культуры германскага мінулага, фальклору, рэлігіі. У іх арыгінальнай творчасці непрыманне філістэрства, мяшчанства, улады грошай спалучалася з ідэалізацыяй патрыярхальнага ўкладу і ідэяй рэлігійнага адраджэння.

Галоўнай крыніцай творчых пошукаў зрабілася эпоха Сярэднявечча, а таксама фальклор, які лепш за ўсё захаван у сабе адбітак мінулых часоў. Сярэднявечча і народная спадчына не разглядаліся гейдэльбергскімі рамантыкамі выключна з мастацка-філасофскай

пазіцыі, яны пачалі навуковыя даследаванні гісторыі і мовы. А. фон Арнімам і К. Брэнтана выдаюць зборнік нямецкіх песень і паданняў «*Des Knaben Wunderhorn*» ‘Чароўны рог хлопчыка’. Браты Грым робяцца вядомымі не толькі праз славутыя казкі, але і за сістэмныя даследаванні мовы. Якаб Грым фактычна заснаваў германістыку як навуку, займаўся гісторыяй і граматыкай нямецкай мовы, складаў лексікон.

Сувязь ранняга рамантызму ў літаратуры Беларусі з канцэпцыямі Гердэра і, як вынік, блізкасць да ідэалогіі гайдэльбергскага рамантызму добра прасочваецца пры аналізе артыкула А. Міцкевіча «Пра рамантычную паэзію», які з’явіўся ў 1822 г. як прадмова да яго першай кнігі. Пры даследаванні асаблівасцей ранняга рамантызму ў літаратуры Беларусі гэты тэкст надзвычай цікавы, бо дазваляе ўбачыць нацыянальную рамантычную паэзію вачыма яе стваральніка і яго філамацка-філарэцкага асяроддзя. У артыкуле Міцкевіч характарызуе антычную, сярэднявечную паэзію, паэзію Французскага Асветніцтва, сучаснай Велікабрытаніі і Германіі. Мэта артыкула – паказаць так званую «рамантычную паэзію» «ў яе сапраўдным выглядзе» [2, с. 106], даказаць натуральнасць яе паходжання і сувязі з папярэднімі перыядамі развіцця еўрапейскай культуры.

Міцкевіч упэўнены, што паэзія можа быць жыццязольнай толькі пры ўмове сувязі з народам: пакуль грэцкі паэт ствараў песні для народа, выказваў яго спрадвечныя памкненні, грэцкая паэзія заставалася на недасягальнай вышыні; калі народ быў выключаны з грамадзянскага жыцця, а паэты пачалі абслугоўваць уладу, паэзія заняпала. У адсутнасці сувязі з шырокімі народнымі масамі была прычына слабасці старарымскай паэзіі. Пасля гібелі Рымскай імперыі яе тэрыторыю засялілі варварскія «паўночныя народы», і ў Раннім Сярэднявеччы ў Еўропе сярод тых, хто размаўляў на раманскай мове – «мешаніне паўночных і рымскай моваў» [2, с. 111], нарадзілася рамантычная паэзія, якая спалучала рыцарскі дух, народныя паданні – новыя ў параўнанні да антычнага свету – з больш ці менш класічнымі формамі.

Міцкевіч палемізаваў з прыхільнікамі французскай класіцыстычнай традыцыі: яна была няздольная адрадыць антычную моц і гармонію, бо пераймала не сутнасць антычнай паэзіі, а яе вонкавыя формы. У французскай паэзіі часоў Людовіка XIV панаваў прыдворны дух; у адрозненні ад антычнай ці рыцарскай паэзіі, якія звярталіся да ўсяго вольнага народа, класіцыстычная паэзія імкнулася пацешыць вузкае кола прыдворнай інтэлектуальнай эліты. Таму распаўсюджванні ненатуральных класіцыстычных нормаў як адзіна магчымых толькі шкодзіла нацыянальным літаратурам; паэтычныя нормы «павінны падлягаць зменам у сувязі са зменамі ў разумовых настроях і характары мастацтва» [2, с. 119], даказваў Міцкевіч на прыкладзе новых літаратур Велікабрытаніі і Германіі.

Структурна артыкул Міцкевіча нагадвае эсэ Гердэра «*Über die Wirkung der Dichtkunst auf die Sitten der Völker in alten und neuen Zeiten*» ‘Аб ўздзеянні паэтычнага мастацтва на норавы народаў у старыя і новыя часы’ [7]. Гердэр таксама выказвае думку аб тым, што пры ўсіх высокіх вартасцях грэцкай антычнай паэзіі яе вонкавыя формы, прыстасаваныя класіцызмам да літаратуры новага часу, не маюць ніякага ўздзеяння на народныя масы. Ён падкрэслівае сілу ўздзеяння песень і паэзіі бардаў і скальдаў на старажытныя «паўночныя» народы, але завяршае эсэ канстатацыяй крызісу нямецкай літаратуры (эсэ напісана ў 1778 г.): «*Unsre Barden sind verloren, die Minnesinger lagen auf der Pariser Bibliothek ruhig; die mittlere Zeit hindurch ward Deutschland immer außer Deutschland geschleppt oder mit andern Völkern überschwemmt, bekam also nicht Zeit, sich zu sammeln und auf die Stimme seiner eignen Dichtkunst zu merken*» ‘Нашы барды згубіліся, мінэзінгеры ціха ляжалі ў Парыжскай бібліятэцы; на працягу ўсяго часу Германія то цягнулася за межы Германіі, то яе паланілі іншаземныя народы, у яе не было часу сабрацца і звярнуць увагу на голас сваёй уласнай паэзіі’.

Калі Гердэр у свой час толькі шукаў шлях пераадолення крызісу ў літаратуры, то Міцкевіч, засвоіўшы вопыт папярэднікаў, ужо ішоў гэтым шляхам – шляхам рамантычнай паэзіі, сугучнай з народным духам. Ён падкрэсліваў, што калі ў духу, характары розных народаў з часоў Сярэднявечча захаваліся шэраг характэрных рыс, якія адрозніваюць іх ад іншых, то сучасная рамантычная паэзія, якая адлюстроўвае дух і светапогляд Сярэднявечча і працягвае былыя рамантычныя традыцыі, ёсць паэзія натуральная (у адрозненні ад ненатуральнай класіцыстычнай традыцыі).

Філаматы і філарэты добра ведалі творы Гердэра [8, с. 308], але няма сведчанняў, што пры падрыхтоўцы прадмовы да сваёй першай кнігі Міцкевіч карыстаўся менавіта трактатам «Аб ўздзеянні паэтычнага мастацтва на норавы народаў у старыя і новыя часы». Але як бы там ні

было, у 1820-я гг. сфармуляваныя сорок гадоў таму ідэі Гердэра зрабіліся неад’емнай часткай рамантычнага дыскурсу. Напрыклад, гайдэльбергскі рамантык А. фон Арнім у аповесці «Изабэла Египетская» (1812 г.) крытыкуе прыхільнікаў класіцызму, якія, на яго думку, няздольныя на жывое мастацтва: «*Oh ihr kunstschwatzenden Menschen, die ihr in alles sinnige Treiben unserer eigentümlichen Natur mit ewig leerem Widerhall von griechischen Bildung hineinschreit, euch muss ich, der Erzähler, hier anreden... Von euch ist nichts übergegangen zu den Göttern und von den Göttern nichts zu euch. Euch sind die kunstlebendigen Bilder Golems. ... Leugnet ihr das? Auf, so schafft etwas Eigenes, das ihr zu jenen stellen könnt, ohne dass ihr selbst darüber lacht – aber eure Hände sind stets arm an Werken und euer Mund voll von Worten*» ‘О, бездапаможныя балбатункі пра мастацтва, тыя, хто вечна заглушае пустымі перапеўкамі грэцкай культуры глыбокае жыццё нашай уласнай своеасаблівай прыроды, да вас я, апавядальнік, тут звяртаюся. ... Ад вас нічога не перайшло да багоў і ад багоў – да вас. Для вас мастацка-жывыя статуі багоў – тыя ж Големы. ... Будзеце вы адмаўляць гэта? Добра! Тады стварыце што-небудзь сваё, такое, каб можна было б паставіць гэта ў адзін шэраг з тымі статуямі, не выклікаўшы вашага ж уласнага смеху. Але не! Вашы рукі бедныя творчасцю, а вашыя вусны багатыя словамі’ [9, с. 156].

Увогуле дзякуючы руху *Sturm und Drang* (‘Бура і націск’), ідэалагам якога быў Гердэр, на першае месца ў літаратурнай творчасці выйшаў індывід з яго непаўторнымі пачуццямі і перажываннямі. Менавіта штурмеры пачалі будаваць свае тэксты, руйнуючы застарэлыя літаратурныя правілы; яны стваралі вобразы герояў, якія не баяцца супрацьстаяць існуючым грамадскім нормам і ісці насуперак сям’і, уладам і нават нябесным законам. У больш сталым узросце самыя значныя штурмеры – Гётэ, Шьлер, Гердэр – адышлі ад яраснага «бунту супраць усіх» сваіх юнацкіх гадоў і стварылі адно з найвышэйшых дасягненняў нямецкай культуры – Веймарскую класіку. Але, нягледзячы на тое, што яны вельмі неадназначна ацэньвалі ранніх рамантыкаў, іх уплыў на мастацкія погляды апошніх відавочны. Аб гэтым ускосна сведчыць тое, што за межамі Германіі іх нярэдка ўспрымалі менавіта як прадстаўнікоў рамантызму (у Расіі так здарылася з Шьлерам у перакладах Жукоўскага). На гэты конт Міцкевіч трапна заўважыў, што нельга «ўсіх пісьменнікаў аднаго племені, напрыклад немцаў» «запісваць у рамантыкі» [2, с. 118]. Сярод імёнаў немцаў, якія ўзгаданыя ў артыкуле Міцкевіча, толькі Шлегель сапраўды належыць да рамантыкаў. Астатнія – Клапшток, Віланд, Бюргер, Шьлер, Гётэ – папярэднікі рамантызму, чые мастацкія дасягненні былі засвоеныя Міцкевічам і іншымі паэтамі-філаматамі, што спрыяла ўзнікненню ў іх асяроддзі руху ў напрамку нацыянальнага рамантызму гайдэльбергскага тыпу.

Літаратура

1. Forster, M. Die Aktualität der Romantik : in 2 bänden / M. Forster, K. Vieweg. – Band 1. – Berlin : Lit Verlag Dr. W. Hopf, 2012. – 319 s.
2. Міцкевіч, А. Пра рамантычную паэзію / А. Міцкевіч // Філаматы і філарэты : зборнік. – Мінск : МФ Беларускае кнігазбор, 1998. – 400 с.
3. Желтов, В.В. Политическая социология / В.В. Желтов, М.В. Желтов. – 2-е изд., доп. и испр. – М. : Академический Проект, 2009. – 668 с.
4. Федоров, Ф.П. Художественный мир немецкого романтизма: структура и семантика / Ф.П. Федоров. – М. : МИК, 2004. – 368 с.
5. Herder, J.G.v. Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit : in 4 bänden / J.G.v. Herder. – Riga und Leipzig : bei Johann Friedrich Hartknoch, 1785. – Bd. 2. – 344 s.
6. Жукова, Е.П. Гердер и славянство / Е.П. Жукова // Культурная жизнь Юга России. – 2007. – № 6 (25). – С. 17–19.
7. Herder, J.G.v. Über die Wirkung der Dichtkunst auf die Sitten der Völker in alten und neuen Zeiten / J.G.v. Herder // Gesammelte Abhandlungen, Aufsätze, Beurteilungen und Vorreden aus der Weimarer Zeit // Projekt Gutenberg [Digitale Bibliothek]. – Das Regime des Zuganges : <http://gutenberg.spiegel.de/buch/gesammelte-abhandlungen-aufsätze-beurteilungen-und-vorreden-aus-der-weimarer-zeit-6505/2>. – Abgerufen : 31.01.2019.
8. Чачот, Я. Выбраныя творы / Я. Чачот. – Мінск : МФ Беларускае кнігазбор, 1996. – 374 с.
9. Arnim, L.A.v. Isabella von Ägypten, Kaiser Karls des Großen erste Jugendliebe, eine Erzählung u.a. / L.A.v. Arnim. – Berlin : in der Realschulbuchhandlung, 1812. – 390 s.